

PAVLE MIHALJ

NEKI PROBLEMI DALJNJEG RAZVOJA INDIVIDUALNE POLJOPRIVREDE

U posljednje vrijeme svjedoci smo sve brojnijih i raznovrsnijih prigovora i rasprava o realizaciji ekonomske politike u poljoprivredi, kako u znanstvenim i stručnim krugovima, predstavničkim tijelima, tako i u najširoj javnosti. Mjesto i zadaci poljoprivrede na sadašnjem, stupnju razvoja društveno-ekonomskih odnosa, uvjeti privređivanja, problem cijena, nastojanja, teškoće i način uključivanja u tokove društvene privrede (osobito individualne poljoprivrede) i ostali problemi (ekonomskog, socijalnog i političkog karaktera) samo su neka od pitanja koja su svakodnevno prisutna i za koja se traže odgovarajuća rješenja.

Položaj individualne poljoprivrede u toj složenoj problematici zaslužuje odgovarajuće mjesto i pažnju, s obzirom da ovaj sektor poljoprivrede još uvijek raspolaže s oko 85% ukupnih poljoprivrednih površina i 91% stočnog fonda, te da u formiranju ukupnog društvenog proizvoda jugoslavenske poljoprivrede sudjeluje oko 75%.

Pokušati, makar i globalno, obuhvatiti najvažnije probleme poljoprivrede uopće, individualne posebno, sve je prije nego jednostavno. Upravo zbog postojanja niza problema teško ih je sve obuhvatiti, makar i najopćenitije. Zato ćemo se ovdje osvrnuti na neke, danas aktualnije, koji nam se čine bitnim i do sada nedovoljno tretiranim, bez namjere i pretenzija da će svi biti obuhvaćeni i bez iluzija da su jednostavnom »formulom« rješivi.

Razvoj (poljo)privrede jedan je od bitnih elemenata procesa promjene ekonomsko-socijalne strukture sela. Složenost problema ne proizlazi samo iz činjenice da je te procese na selu potrebno ubrzati, nego »kada je reč o socijalističkom preobražaju sela, mi trebamo seljaku jasno da kažemo kakve su perspektive i kakve su njegove mogućnosti, pa neka se on sam opredjeljuje prema svom interesu, naravno pod pretpostavkom da je taj interes u skladu sa zajedničkim interesom. Socijalistička zajednica će mu pri tome pomoći koristeći sredstva kojima raspolaže za njegovo pravilno usmjeravanje, ali ne treba da pribegava nasilnom menjanju svojinskih odnosa koji nemaju dovoljno samostalne unutrašnje snage da se održe«.¹

U cijelom poratnom razdoblju aktualnost i problemi poljoprivrede nisu skidani s dnevnog reda ekonomske politike. Osim naslijeđenih problema izra-

¹ E. Kardelj: *Problemi socijalističke politike na selu*, Bgd., 1959, str. 12.

stali su novi, uvjetovani društveno-ekonomskim razvojem, kao i modificirani stari, s novim sadržajem. Modificirani utoliko ukoliko su društveno-ekonomski odnosi uvjetovali proces transformacije ovih odnosa na području poljoprivrede i sela.

Individualna poljoprivreda u tom razdoblju bila je i ostala onaj nerazdvojni dio, zajedno s društvenom poljoprivredom, kroz koji se ostvarivala funkcija ukupne jugoslavenske poljoprivrede.²

Agrarna reforma godine 1945. provela je načelo da zemlja pripada onima koji je obrađuju, stvorila zemljišni fond za razvoj socijalističkog sektora u poljoprivredi i istodobno osigurala seljaštvu (bivšim najamnim radnicima) izvor egzistencije. Iako je ona u tadašnjim uvjetima bila revolucionaran korak (bez obzira što je ona u osnovi proizvod buržoaskog društva) ona nije, posve razumljivo, bila u mogućnosti da riješi niz drugih problema, koji su poslije proizašli. Agrarna reforma uspjela je riješiti samo dio agrarnog pitanja,³ pravedniju raspodjelu zemljišnog fonda, ali sitnoća posjeda ostala je problem do današnjih dana.

Posjedovna struktura kao faktor daljnjeg razvoja individualnih gospodarstava

Agrarnom reformom, dakle, formalno se ukidaju kapitalistički proizvodni odnosi, ali ostaci staroga stvarno su prisutni, upravo kao što svako radikalno rješenje nosi u sebi ostatke staroga. I zato »agrarna struktura, koju je stvorila agrarna reforma komadanjem velikog posjeda i posjeda velikih seljaka, nije sama po sebi stvorila povoljne uvjete za to, da se razvije proizvodna tehnika u agraru, da se poveća i poboljša proizvodnja i da se pojača proizvodnost rada u poljoprivredi. Prema tome ono što je učinjeno agrarnom reformom u poljoprivredi, bio je tek prvi korak, prva mjera na putu, koji se ima prijeći, da bi se u poljoprivredi izradio socijalistički sistem proizvodnje i gospodarenja.«⁴

U nizu faktora koji danas determiniraju razvitak individualnih gospodarstava — nejednakih uvjeta privređivanja u poljoprivredi s onima u drugim oblastima privrede, niska akumulativna sposobnost, politika cijena, nestabilno tržište, problem tehnologije, problem produktivnosti rada, problem kreditiranja poljoprivredne proizvodnje, subvencioniranja, fluktuacije radne snage, senilizacija i feminizacija poljoprivrednog stanovništva — posjedovna struktura igra značajnu ulogu u razvitku individualnih gospodarstava.

Problem usitnjenosti posjeda ostao je i dalje, nakon provođenja agrarne reforme, aktualan do današnjih dana. Ovaj proces, proces usitnjavanja, bio je

² Funkcije jugoslavenske, kao i svake druge, poljoprivrede jesu:

— da osigura osnovnu prehranu stanovništva;

— da opskrbi industriju neophodnim sirovinama i

— da osigura odgovarajuće količine proizvoda za izvoz.

(V. Stipetić i dr.: *Ekonomika Jugoslavije* — posebni dio, Zgb., 1971, str. 15.)

³ V. Stipetić i dr. »Pojam agrarnog pitanja označava u marksističkoj literaturi skup problema oko zemljišnih odnosa u datom društvu, te klasa i klasne borbe na selu.« (*Ekonomika Jugoslavije* — posebni dio, Zgb., 1971, str. 35.)

⁴ M. Mirković: *Ekonomika agrara FNRJ*, Zagreb, 1950, str. 48.

osnovna karakteristika razvoja kapitalizma u izrazito agrarnim zemljama, kakva je bila i predratna Jugoslavija, a isti proces dolazi do izražaja i u socijalizmu, sve dok traju uzroci koji je izazivaju.

Uzroci cijepanja zemljišnog posjeda i smanjivanje prosječne veličine posjeda svakako su mnogobrojni, ali činjenica je da je nasljedno pravo i migracija stanovništva iz ekonomski nerazvijenih krajeva, kao i otkup zemljišta od socijalističkih poljoprivrednih organizacija među najznačajnijima. Nasljedno pravo igra ovdje najznačajniju ulogu. U nekim zemljama, kao npr. Poljskoj, koja ima vrlo razvijen individualni sektor u poljoprivredi, nasljedno pravo ne dopušta cijepanje posjeda ispod 8 ha, što vuče svoje korijene iz utjecaja njemačkog zakonodavstva.

U tom procesu kod nas karakteristične su dvije pojave, s jedne strane proces usitnjavanja, a s druge strane tendencija ka koncentraciji zemljišta u socijalističkim gospodarstvima, putem otkupa i zakupa zemljišta. I sve dotle dok su socijalistička gospodarstva bila zainteresirana za otkup zemljišta, proces je bio jasan. Sada, u posljednje vrijeme, kada je otkup zbog pomanjkanja financijskih sredstava i vlastitih problema postao neinteresantan za društveni sektor, mnoge površine ostaju neobrađene. Podaci pokazuju da je u SR Hrvatskoj 1961. bilo 78 000 ha površina što pod ugarom, što neobrađenih, a samo deset godina poslije 128 000 ha ili za 60,9% više. Pri tom valja istaknuti da se ove površine nalaze znatnim dijelom i na društvenim gospodarstvima, 1961. god. 14 000 ha, odnosno 1971. već 42 000 ha.⁶

Ove činjenice same po sebi ne bi govorile ništa, kada Jugoslavija ne bi spadala u red zemalja u svijetu koje ne raspolažu osobito značajnim zemljišnim fondom. Jugoslavija u svjetskim razmjerima spada u red zemalja prosječno bogatih obradivim površinama, od 0,33—0,65 ha po stanovniku.⁷ »Kako će u budućnosti priraštaj stanovništva i povlačenje jednog dijela poljoprivrednog zemljišta iz proizvodnje potencirati taj problem, jedini je mogući put — intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje na postojećim površinama, put kojim već davno idu mnoge zemlje: i one bogatije od nas u zemljištu (Danska) i one siromašnije (Nizozemska).«⁸

Problem rascjepkanosti zemljišnog posjeda i još uvijek zaostali zemljišno-svojski odnosi prepreka su bržoj transformaciji ekonomsko-socijalne strukture sela. Taj problem ni u kojem slučaju nije periferan.

Zadovoljiti rastuće potrebe društva za poljoprivrednim proizvodima znači i individualnu poljoprivredu učiniti intenzivnom, jer »moderna poljoprivreda potrebna je industriji ne samo kao sirovinaska baza, već i kao široko tržište za plasman industrijskih proizvoda.«⁹ Drugim riječima to bi značilo »industrializirati« proizvodnju individualnog sektora, što je, očito, u sadašnjim uvjetima egzistencije mase sitnih proizvodnih jedinica, kakva je struktura u našoj individualnoj poljoprivredi, uz ograničavajuće mogućnosti tehničko-tehnološkog progressa ograničavajući faktor robne proizvodnje.

Problem produktivnosti rada u individualnoj poljoprivredi, i ne samo u individualnoj, ključni je problem daljnjeg razvoja intezivne proizvodnje i nje-

⁵ M. Mirković: *Isto*, str. 41.

⁶ Izvor podataka: SGH-72. str. 57.

⁷ Grupa autora, *Ekonomika Jugoslavije* — opći dio, Zagreb, 1970, str. 210.

⁸ *Isto*, str. 210.

⁹ E. Kardelj: *Problemi socijalističke politike na selu*, Bgd., 1959, str. 62.

zine robnosti, kao i uključivanja u međunarodnu podjelu rada i svjetsko tržište. »Proizvodnost rada *conditio sine qua non* je svake bitnije promjene u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva.«¹⁰

Nama je očito potrebna jedna dugoročna orijentacija u agrarnoj politici, koja ne bi bila samo teoretska i deklarativna, nego prije svega kontinuirana i u praksi realizirana. Naravno, taj se problem ne može radikalno riješiti, ali ostaje činjenica da se o poljoprivredi najčešće raspravlja kada se problemi nagomilaju i kada poremećaji u njoj dovode do poremećaja u cjelokupnoj privredi. Dugoročna koncepcija razvoja trebala bi pokazati svoje konkretne rezultate i istodobno eliminirati ad hoc rješenja, koja su kod nas dosta prisutna.

Sam problem ne bi bio toliko relevantan kada u individualnoj poljoprivredi ne bi postojale velike potencijalne mogućnosti, kako u zemljišnom fondu, radnoj snazi, mogućnosti veće produktivnosti rada, većoj akumulativnosti i mogućnosti proširene reprodukcije, mogućnosti razvoja kooperativnih odnosa itd., čija bi rezultanta bila robnost ovog sektora u poljoprivredi, odnosno osiguranje viškova poljoprivrednih proizvoda kao »fundamentalnog doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju.«¹¹

Dugo vremena, pa i danas, više prije nego danas, bili smo skloni isticati da je individualno gospodarstvo sitno, svaštarsko, nerentabilno, pretežno naturalno, zaostalo, nerobno itd., a da ga nismo mjerama ekonomske politike učinili sposobnijim, rentabilnijim, robnim proizvođačem, odnosno pružili mu šansu da postane. Danas, kada je očito da ni socijalistička gospodarstva nisu bez problema, koji dobrim dijelom proizlaze iz samog položaja cjelokupne poljoprivrede, a često i iz vlastitih slabosti, kada su zadruge kao nosioci razvoja kooperativnih odnosa još samo opće po nazivu (više svaštarsko-trgovačke), jasno nam je, bilo to komu po volji ili ne, da smo dosta propusta imali u razvoju individualne poljoprivrede, kako je to, nakon duljeg razdoblja, konstatirano i u Rezoluciji I. konferencije SKJ o agrarnoj politici.

U sadašnjim uvjetima, kada su problemi agrarne politike sve prisutniji, mnogi ističu kako je najvažniji problem u politici cijena, s obzirom da se rješenja za nastale teškoće u drugim oblastima također traže u politici cijena. Istina, taj problem je jedan od najznačajnijih za stabilnije uvjete privređivanja u ovoj oblasti, ali samo pod uvjetom dugoročnijeg rješenja. Velike oscilacije u nivou cijena zbog ponude i potražnje poljoprivrednih proizvoda u najvećem dijelu proteklog razdoblja negativno su utjecale na nivo agrarne proizvodnje ukupne poljoprivrede, a individualne posebno. Garantirane cijene za pojedine poljoprivredne proizvode najčešće su bile na nivou koji nije garantirao, zbog nenormalnog porasta ostalih troškova proizvodnje, imale stabilniju orijentaciju u individualnoj poljoprivredi. Nagli skok cijena pojedinih poljoprivrednih proizvoda i prema tome visina dohotka koji su ostvarivali individualni poljoprivredni proizvođači nije rezultat robnosti ovog sektora u poljoprivredi, nego cijena.

Problem se potencira svaki put kada poljoprivreda nije u mogućnosti da izvrši svoje zadatke, a rijetko kada se dugoročno planira. Zapravo o planira-

¹⁰ V. Stipetić: *Poljoprivreda i privredni razvoj*, Zagreb, 1969, str. 16.

¹¹ Z. Baletić: *Izrada dugoročne koncepcije razvoja poljoprivrede*, Zgb., 1969, str. 23.

nju, koje je ionako otežano u ovoj oblasti zbog niza faktora, u individualnoj poljoprivredi teško je i govoriti.

Individualna poljoprivreda dugo vremena bila je na periferiji uključivanja u društvene tokove privrede. Tako nam i dalje ostaje otvoreno pitanje na koji način individualnu poljoprivredu vezati uz društveni sektor u poljoprivredi. Čini se da samo u okrupnjavanju socijalističkog sektora u poljoprivredi i stvaranju socijalističkih gospodarstava išli prilično ekstenzivno, uz veliki nedostatak kvalificirane radne snage, koja bi bila sposobna podnijeti zadatke koje je kod nas postavila tehničko-tehnološka revolucija u poljoprivredi. Bez dileme je da li je proces okrupnjavanja socijalističkog sektora i stvaranja krupnih socijalističkih gospodarstava u našim društveno-ekonomskim uvjetima potreban. Prednosti krupnoga gospodarstva nad sitnim davno su od marksizma prihvaćene, sve slabosti u privređivanju socijalističkih gospodarstava ne mogu se pripisati samo ekonomskoj politici u ovoj oblasti. Niz je ovdje i slabosti subjektivne prirode. Primjera radi — mnoga društvena gospodarstva u procesu mehanizacije i primjene tehnologije često su ispuštala iz vida ljudski faktor. Naime, nije rijedak slučaj da su se nabhavljala najsvremenija sredstva a da se njima nestručno rukovalo i prema njima nemarno odnosilo. Drugim riječima, nedostatak kvalifikacije i nerazvijena svijest, bolje reći samoupravni odnosi, bitno su utjecali na rezultate poslovanja, jer kako objasniti činjenicu da se danas npr. SR Hrvatskoj, kada se govori o rezultatima koji su postignuti u društvenoj poljoprivredi, spominje samo nekoliko poljoprivrednih organizacija. Isto tako, kada se govori o kooperaciji, očito je da se radi o nekoliko područja koja imaju prave robne proizvođače. Onaj ostali dio individualne poljoprivrede uklapa se u onaj, sa stajališta robne proizvodnje, ne baš značajan dio.

Sada se već sa sigurnošću može konstatirati da su početni izuzetno dobri rezultati postignuti početkom šezdesetih godina rezultat tehnologije i da nas je početni uspjeh doveo do konstatacije, kako npr. nećemo morati uvoziti neke prehrambene proizvode. Uz osiguranje dovoljnih količina viškova poljoprivrednih proizvoda potrebnih za osiguranje prehrane nepoljoprivrednog stanovništva u zemlji svake godine potrebno je osigurati i sve veće količine za tako važnu granu jugoslavenske privrede — turizam. Očito da daljnji razvoj turizma ne može razvijati na poljoprivrednim proizvodima za koje imamo velike potencijalne mogućnosti, a koje smo do sada uvozili ili još uvijek uvozimo.

Sve ovo ne ističemo da bismo doveli u pitanje daljnji razvoj proizvodnih odnosa u socijalističkoj poljoprivredi, jer tu dileme i ne postoje, nego da bismo postavili pitanje zašto nam niz pokazatelja ukazuje na nerazvijenost individualne poljoprivrede. Negativnih reperkusija imalo je i shvaćanje, dugo vremena u nas uvriježeno, kako je naš napredniji poljoprivredni proizvođač »kulak«, kako je on konzervativan element, s jedne strane, i zahtijevati robnu proizvodnju od istog proizvođača, s druge strane. Kooperativni odnosi, u početku prilično dobro razvijeni, bili su na najboljem putu da se daljnjom dogradnjom usavrše i da postanu spona između individualne poljoprivrede i društvenog sektora u poljoprivredi. Međutim, oni su se, uz časte izuzetke, sveli na najprostiji oblik — servis. Jedno je u tom procesu jasno: da u tom raskoraku između zastoja u okrupnjavanju socijalističkih gospodarstava i rascjepkivosti individualnog posjeda i niske proizvodnosti trpi poljoprivredna proizvod-

nja, poljoprivredne površine ostaju neobrađene, odvajamo znatna sredstva za uvoz i time kočimo proces stabilizacije, ispuštamo iz vida integraciju u Zapadnoj Evropi, kao našem značajnom tržištu, itd.

Ne treba ispustiti iz vida da su neke zapadno-evropske zemlje danas prestale biti uvoznici nekih proizvoda koje su tradicionalno uvozile, da danas u tom procesu integracije (koja je očita realnost: jučer šestorica — danas devetorica) sve više dolazimo u poziciju da nam razvoj trgovinskih odnosa ovisi o čvrstoj organizaciji EEZ-a, a ne više od pojedinih zemalja. S tim u vezi postavlja se pitanje: na koji način biti konkurentan zemljama s visokoproduktivnom poljoprivredom, što naša, osobito individualna, ni izdaleka nije?

Zapadnoevropske zemlje s visokorazvijenom poljoprivredom imaju danas vrlo razvijen sistem subvencioniranja poljoprivredne proizvodnje, osobito deficitarnih proizvoda, bilo direktno ili indirektno putem mehanizma tzv. transfera.

U Austriji npr. subvencionira se proizvodnja pšenice i raži, stočne hrane i stočnih proizvoda, direktno preko cijena ovih proizvoda i indirektno preko subvencioniranja umjetnih gnojiva. Danska direktno subvencionira izvoz peradi, jaja, pšenice, a indirektno preko umjetnih gnojiva. Velika Britanija utvrđuje svake godine garantirane cijene najvažnijih poljoprivrednih proizvoda (pšenice, riže, ječma, ovsa). U okviru ostalih zemalja EEZ-a o subvencioniranju brine se ministarski savjet EEZ-a. Svaka članica dužna je iz svojih fiskalnih prihoda odvojiti odgovarajući dio sredstava u fond iz kojeg se vrši subvencioniranje pojedinih, deficitarnih, poljoprivrednih proizvoda. U SAD je sistem subvencioniranja vrlo razvijen od New Deala do danas. Iako su SAD zapravo dugo vremena stimulirale farmera da ne proizvode određene proizvode, u posljednje vrijeme došlo se do zaključka da se taj sistem napusti i omogućiti veća proizvodnja (npr. pšenice), s obzirom da na svjetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda vlada i da će, po procjenama FAO-a, do kraja ovoga stoljeća vladati velika potražnja za poljoprivrednim proizvodima. SAD očekuju da će izvozom poljoprivrednih proizvoda značajno smanjiti deficit svoje trgovinske bilance, koja je negativna osobito sa zemljama EEZ-a. Naravno, najprije treba trajnije riješiti pitanje plasmana američkih poljoprivrednih proizvoda na tržištu EEZ-a. Koliko je taj problem aktualan i prisutan, najbolje pokazuje primjer Velike Britanije i njezinih pregovora oko ulaska u EEZ. »Cijeni se da će pristup Zajednici Veliku Britaniju stajati nekoliko stotina milijuna dolara. Ovakvo visoki članski ulog jest posljedica što se Velika Britanija orijentirala na uvoz hrane iz pojedinih zemalja Commonwealtha, a posebno iz Australije i Novog Zelanda. Međutim, za razliku od uvoza hrane po vrlo povoljnim cijenama iz spomenutih zemalja, Velika Britanija bit će prisiljena da plaća mnogo više cijene za poljoprivredne proizvode zemalja — članica Zajednice.«¹²

U socijalističkim zemljama, također, vrlo značajno mjesto zauzima problematika unapređenja poljoprivredne proizvodnje, gdje se opet na specifičan način, u drukčijim društveno-ekonomskim uvjetima, traže odgovarajuća rješenja. U Poljskoj npr., gdje postoji vrlo razvijen individualni sektor u poljoprivredi, samo oko 13% sredstava u državni budžet dolazi iz individualne poljoprivrede (od poreza), dok se daleko veći dio (27%) sredstava u obliku transfera vraća u poljoprivredu. Za Poljsku karakteristično je i to da sva sred-

¹² B. Jelčić: *Sucremeni porezni sistemi*, Zagreb, 1973., str. 19.

stva od poreza iz poljoprivrede ne idu u državni budžet, nego se znatan dio tih sredstava odvaja u fondove za unapređenje poljoprivredne proizvodnje.

Kao što vidimo, primjeri pokazuju da se u spomenutim zemljama posvećuje velika pažnja toj najstarijoj oblasti ljudskog privređivanja, bez obzira na društveno-ekonomske uvjete.

Jednim tako značajnim sistemom subvencioniranja ne možemo se pohvaliti. Problem razvoja poljoprivrede posljednjih nekoliko godina — od privredne reforme do danas — pokazao je koliko je taj problem značajan sa stajališta općeprivrednog razvoja. Današnje stanje te oblasti toliko je složeno da se nagomilani problemi trebaju rješavati brže i efikasnije. Privredna reforma trebala je osigurati ujednačivanje uvjeta privređivanja u poljoprivredi s uvjetima u drugim oblastima privrede, s jedne strane, i zbog sve manje akumulativnosti i dugogodišnje politike niskih cijena, koje su postale kočnica privrednom razvoju, što se onda reflektiralo i na općem privrednom rastu, s druge strane. Dakle, privredna reforma, osim što je zacrtala politiku razvoja poljoprivrede, do danas nije osigurala njezino uklapanje u privredne tokove.

Za daljnji razvoj individualne poljoprivrede postavljaju se slijedeći problemi:

a) nestabilni uvjeti privređivanja;

b) problem odlaska mlade radne snage iz poljoprivrede, feminizacije i senilizacije poljoprivrednog stanovništva, od kojeg se onda ne može očekivati intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje;

c) problem cijena i stabilizacije tržišta;

d) problemi kooperacije kao bitnog preduvjeta uklapanja individualne poljoprivrede u tokove društvene privrede, procesa transformacije i socijalističkog preobražaja sela;

e) problem stupnja obrazovanja kao bitnog preduvjeta razbijanja tradicionalnog konzervativizma prema svemu što je novo u procesu tehnološke revolucije u poljoprivredi, jer očito da se ne radi o bilo kakvoj poljoprivrednoj proizvodnji, svakako ne prirodnoj, nego o modernoj poljoprivrednoj proizvodnji. Kod ovoga, posve normalno, treba imati u vidu mlado poljoprivredno stanovništvo;

f) problem staračkih domaćinstava;

g) problem oporezivanja u poljoprivredi;

h) problemi zaokruživanja poljoprivrednog zemljišta komasacijom i arondacijom, itd.

Ovdje bismo se osvrnuli samo na neke elemente koji nam se čine do sada nedovoljno korištenim kao sredstvima za unapređenje poljoprivredne proizvodnje, njezine veće proizvodnosti i, naravno, veće mogućnosti ostvarenja dohotka, prema tome i većeg životnog standarda poljoprivrednog stanovništva.

Komasacija i arondacija kao mjere agrarne politike i njihov utjecaj na zaokruživanje posjeda individualnog sektora

Komasacija kao mjera agrarne politike »ima za cilj smanjivanje broja parcela, što pripadaju istom posjedu, skupljanje zemljišta u veće cjeline, veće komplekse. Ovo skupljanje i zaokruživanje zemljišta jedan je od bitnih sred-

uvjeta prijelaza k intenzivnijoj obradi zemljišta.«¹³ Arondacija kod nas najčešće dolazi do izražaja kada je u pitanju zaokruživanje kompleksa socijalističkog sektora. Socijalistička gospodarstva, dok su kupovala zemljište od individualnih gospodarstava, posve normalno, nisu uvijek kupovala na istom mjestu, nego je zemljište bilo razbacano po seoskom ataru. U onom trenutku kada je veća površina zemljišta otkupljena vrši se arondacija. To najčešće znači da se zaokružuje zemljište socijalističkog gospodarstva u zamjenu za ono kojim se socijalističko zaokružuje. Ove dvije mjere značajne su prije svega jer omogućuju, osim smanjenja parcela, upotrebu mehanizacije, povećanje produktivnosti rada, već samim tim što se ne gubi vrijeme prelaskom s parcele na parcelu. I dok je komasacija mjera koja je rado prihvaćena od individualnog sektora, dotle arondacija vrlo često dovodi do nerješivih problema na relaciji individualno-socijalističko gospodarstvo. Poljoprivredna socijalistička gospodarstva u svrhu okrupnjivanja (koje će poslije uslijediti) najčešće otkupljuju male površine, onih domaćinstava koja više nisu u mogućnosti zbog poodmakle životne dobi na tom zemljištu privređivati. Taj proces bez sumnje je pozitivan (ako nije ekstenzivan). Drugo je pitanje što biva sa zemljištem individualnog gospodarstva koje je već komasirano, a nalazi se na području koje treba da se arondira. Arondacija kao mjera ide u velikom broju na štetu individualnih gospodarstava, jer u sebi implicira novu komasaciju. Prethodna mjera, komasacija, koja je išla za tim da razbacane parcele individualnog gospodarstva grupira, sada dolazi u pitanje, a arondacija kao neka vrsta protumjere. Individualni posjed objektivno gledajući, sada je izvrnut negativnom djelovanju arondacije. Tom prilikom su osobito pogođeni oni koji su u mogućim razmjerima uspjeli srediti svoj posjed i proizvodnju usmjeriti u određenom pravcu, kao i poboljšati bonitet zemljišta. Budući da socijalistička gospodarstva i zadruge otkupljuju zemljišne površine na različitim mjestima i najčešće u malim površinama, već samim tim što je otkupljuju od strateških domaćinstava, najčešće nisu u mogućnosti individualnom gospodarstvu osigurati isti kompleks na drugom mjestu, nego na onim mjestima koje je otkupilo socijalističko gospodarstvo, što dovodi do ponovnog cijepanja već zaokruženog posjeda. Već sama činjenica da ga otkupljuje od onih koji nisu više u mogućnosti da ga obrađuju jasno govori o kvaliteti zemljišta koje dobiva u zamjenu za arondirano. Ponovna rascjepkanost posjeda dovodi u pitanje sve pretpostavke koje zahtijeva iole naprednija proizvodnja.

Kratki osvrt na razvoj zadružnog sistema i kooperativnih odnosa u nas

Pokušaji organiziranja zadružnog sistema datiraju u nas još iz vremena Austro-Ugarske. Po pisanju I. Zoričića u Slavoniji se započelo još 1913. organizirati otkup poljoprivrednih proizvoda na zadružnoj osnovi, ali taj način organiziranja nije doveo do konkretnih rezultata. I s tim u vezi on piše: »Time ja dabome neću da reknem, kako kod nas nema mjesta zadrugarstvu, pače naprotiv moje je duboko uvjerenje, da je za zdravu budućnost našeg poljoprivrednog rada moguće osnovati jedino u zadrugarstvu nego hoću time da istaknem, kako se zadrugarstvo hoće vremena i žilava kontinualna rada od više

¹³ M. Mirković: *Ekonomika agrara FNRJ*, Zagreb, 1950.

decenija.¹⁴ Međutim, od svega toga u razdoblju između dvaju ratova nema: ni kontinuiranog rada, ni organizacije zadružnog sistema koja bi unaprijedila taj rad, pa prema tome ni vidljivijeg napretka poljoprivredne proizvodnje. Postojanje zadruga otkupnog tipa, kao gotovo jedinog oblika, nije bitno utjecalo na razvoj poljoprivrede.

U novim društveno-ekonomskim uvjetima, nakon rata, ovaj nam se problem postavlja ne samo kao jedan od bitnih uvjeta unapređenja poljoprivredne proizvodnje, nego i načina organizacije seljaštva.

Pokušaji kolektivizacije naše poljoprivrede po uzoru na sovjetski model očito su se pokazali neprihvatljivim u našim uvjetima. Seljačke radne zadruge, kao prijelazni oblici k organizaciji socijalističke poljoprivredne proizvodnje, bile su, promatrane s sadašnjeg aspekta privrednog razvitka, samo historijska nužnost. I jedino tako shvaćene mogu opravdati svoje postojanje. Organizirati jednu iole napredniju poljoprivrednu proizvodnju uz gotovo nikakvu mehanizaciju, znanje o poljoprivredi, niski stupanj tehnologije, nedovoljno razvijenu svijest članova zadruge i niz drugih faktora nije, posve sigurno, bilo moguće. Slobodno se može reći da su SRZ kao oblici kolektivizacije s ekonomskog stajališta bile negativna strana razvoja naše poljoprivrede.

Stvaranje Općih poljoprivrednih zadruga bez sumnje je mnogo značilo u razvoju poljoprivrede, a posebno poslije u razvoju kooperativnih odnosa u poljoprivredi, i time unapređenju individualne poljoprivrede.

Razvoj kooperativnih odnosa preko ovih zadruga, u početnom razdoblju, pokazao je dosta pozitivnih rezultata, što se ne bi moglo reći za današnje stanje. Današnje stanje razvoja kooperativnih odnosa i time unapređenja poljoprivrede uopće, napose individualne, budući da je o njoj riječ, pokazuje očitu stagnaciju. Najveći broj zadruga ovog tipa uopće su još samo po nazivu, dok im egzistenciju osigurava još samo servis kao najprostiji oblik kooperacije i u prvom redu bavljenje trgovačkim poslovima, dok je unapređenje poljoprivrede, barem za sada, na sporednom kolosijeku. Zato nam se i postavlja pitanje da li i dalje zadržati ovakav sistem zadruga, ili daljnji razvoj kooperativnih odnosa vezati uz velike socijalističke organizacije, u okviru OOUR-a za razvoj kooperativnih odnosa, koje bi bile sposobne biti nosioci toga razvoja, a time i unapređenja poljoprivredne proizvodnje individualnog sektora.

Problem optimalizacije strukture posjeda

U nizu pitanja koja se nameću u cilju osiguranja robne proizvodnje individualnog sektora u poljoprivredi i njezina uklapanja u tokove društvene privrede spada i izgradnja optimalne strukture posjeda, kao jedan od mogućih načina utjecaja na volumen agrarne proizvodnje i njezina prestrukturiranja. Kao što smo vidjeli, niz problema vezano je uz sitnoću i raspardeliranost individualnog posjeda danas. Isto kao što socijalističko poljoprivredno gospodarstvo nije u mogućnosti postići veću produktivnost, primijeniti mehanizaciju i modernu tehnologiju, izvršiti specijalizaciju, biti robni proizvođač i time imati niže troškove po jedinici proizvoda, tako posve sigurno ni individualno sitno gospodarstvo nije u mogućnosti to postići na malim površinama. Ne možemo

¹⁴ I. Zoričić: *Poljoprivredne prilike Hrvatske i Slavonije*, Naklada »Hrvatskog zemaljskog društva gospodarskih i šumarskih činovnika«, Osijek, 1919, str. 12.

računati da nam individualni proizvođač bude robni proizvođač ako njegove potrebe i mogućnosti ne idu dalje od zadovoljenja vlastitih potreba i plasiranja tek neznatnog dijela proizvodnje na tržište.

Iako komasacija i arondacija, a pogotovo komasacija, znatno pridonose sređivanju posjeda, postavlja se još jedno, osjetljivo pitanje; postoji li i dalje bojazan od eventualnog okrupnjivanja individualnog posjeda? XXIV. amandman na Ustav SFRJ, točka 6. kaže: »zakonom se može utvrditi da u brdsko-planinskim krajevima najveća površina obradivog poljoprivrednog zemljišta po kućanstvu na kome zemljo radnici imaju pravo vlasništva, može biti veća od površine koja je utvrđena u članu 21. Ustava SFRJ.« Radi se s jedne strane, o daleko lošijoj kvaliteti zemljišta, a s druge strane, što nije ni u kojem slučaju beznačajno, o potrebama općenarodne obrane.

Čini se da se pred našu poljoprivredu i njezin dalji razvoj, sa stajališta optimalne izgradnje strukture posjeda, postavljaju samo dvije alternative. Izlaz treba tražiti u što bržem okrupnjivanju socijalističkih gospodarstava, dakle, bržem podružljivanju zemljišta, teoretski jasnoj alternativni. Druga mogućnost javlja se u obliku eventualnog okrupnjivanja posjeda individualnog gospodarstva. Bez obzira na osjetljivost ovog pitanja čini nam se, unatoč nizu argumenata protiv, potrebnim potražiti nekoliko argumenata za.

Omogućivanjem okrupnjivanja individualnog posjeda, odnosno njegovom optimizacijom, omogućila bi se organiziranija poljoprivredna proizvodnja. Višak radne snage mogao bi se zaposliti na individualnom posjedu, kada to ionako nije moguće u društvenom sektoru poljoprivrede zbog prevelikog broja radne snage za sadašnji stupanj tehnologije. Argumentirati nemogućnost okrupnjivanja prodorom kapitalističkih odnosa na selo očito nije dovoljno. Ako ne postoji opasnost od pojave kapitalističkih odnosa kod obrta, ugostiteljstva i slično, ne vidimo razloga da društvo odgovarajućim mjerama nije u mogućnosti djelovati na razvoj ove oblasti. Za društvenu zajednicu je svrsishodnije da mnoge poljoprivredne površine ne ostaju neobrađene i da ne trpi proizvodnja, odnosno zadovoljenje rastućih potreba, nego da godinama imamo deficit u pojedinim poljoprivrednim proizvodima. Kod toga treba imati u vidu da je kod nas velik broj starijih domaćinstava, koja više nisu u stanju obrađivati svoj posjed, nisu u mogućnosti podmiriti svoje obveze prema društvenoj zajednici, zemljište nemaju komu ni prodati ni ustupiti, i tako na kraju postaju socijalni problemi svojih općina. Na drugoj strani imamo domaćinstva s velikim brojem radne snage, nedovoljno iskorištene. Zbog toga imamo proces napuštanja poljoprivrede i najčešće zapošljavanje u nepoljoprivrednim djelatnostima, uz vrlo niska primanja (zbog nedostatka kvalifikacija) kao i proces odlaska na rad u inozemstvo. Proces napuštanja sela bio bi sam po sebi pozitivan kada se iz tih slojeva stanovništva ne bi regrutirao dobar dio radničke klase u gradovima, koja onda uslijed vrlo niskih primanja nije u mogućnosti osigurati sigurnu egzistenciju, to tim više što proces urbanizacije u gradskim aglomeracijama predstavlja nesavladivu prepreku za novopridošlo, i još k tome nekvalificirano, stanovništvo. Poljoprivreda pak ne osigurava stabilne uvjete privređivanja i izvor dohotka. Svaštaranje, toliko karakteristično za našu individualnu poljoprivredu, očito ne daje garancije da će naša individualna poljoprivreda još zadugo postati robnim proizvođačem. Davanje i uzimanje zemljišta u zakup niti je rješenje za davaoca niti za onoga tko je uzima u zakup.

Najčešće je sitnoća parcela koje se uzimaju u zakup osnovni razlog što se na njima ne može rentabilno proizvoditi.

Danas smo svjedoci da su mnoge općine u SR Hrvatskoj koje imaju status nedovoljno razvijenih izrazito agrarne. S decentralizacijom i prelaskom mnogih funkcija na općine i istovremeno širenjem i porastom funkcija ovih društveno-političkih zajednica rastu i potrebe za sredstvima za podmirenje, odnosno izvršenje tih funkcija. U tim i u razvijenijim općinama veliki dio (i do 40%) sredstava u budžetu čini porez od poljoprivrede. Postojanje instituta dopunskog financiranja određenih društvenih potreba na nivou republike samo kratkoročno rješava ovaj problem. Mogućnost da društveno-politička zajednica, općina, dođe do znatnijih sredstava leži i u mogućnosti da poljoprivredni proizvođač zbog veće ekonomske snage troši veći dio sredstava za kupovinu određenih proizvoda plaćajući porez na promet i na taj način pridonosi osiguranju sredstava za izvršenje njezinih funkcija.

Vrijeme kada smo se bojali kapitalizma »kroz motiku« treba zamijeniti novim odnosima, a budući da društvo raspolaže čitavim nizom mjera, pa tako i finansijskim, ne bi trebalo o malo imućnijem poljoprivrednom proizvođaču govoriti kao o »kulaku«. Iskustvo zapadnih, i ne samo zapadnih zemalja, da robne proizvodnje nema bez većih površina, bolje mehanizacije, tehnologije itd., logika stvari govori nam jednostavno: ako socijalističko gospodarstvo ne može bez okrupnjivanja postizati vrhunske rezultate, kako bi to moglo jedno sitno individualno gospodarstvo?

Nije nam namjera tvrditi kako bi veći zamišljeni maksimum riješio sve probleme oko unapređenja poljoprivredne proizvodnje, jer bila bi to konstatacija bez argumenta, ali bi vjerojatno omogućio, uz ostale mjere agrarne politike, znatnije uspjehe u agrarnoj proizvodnji, čijih smo problema svjesniji nego ikada. Naravno ne treba zaboraviti ni na agrarnu prenapučenost u pojedinim krajevima. Ona je svakako važan faktor kad se ima u vidu mogućnost okrupnjivanja, ali zato u onim područjima gdje za to postoje mogućnosti, rezerve u neobrađenom zemljištu, ne bi to trebalo ispustiti iz razmatranja. Budući da ionako nismo u mogućnosti višak poljoprivrednog stanovništva zaposliti u nepoljoprivrednim djelatnostima, mogao bi se zaposliti na vlastitom posjedu, pa nam se ne bi događalo da gospodarstvo napuštaju i oni koji bi imali uvjeta za razvoj na njemu. Dakle, rezerve postoje i treba ih iskoristiti, jer zajednici ne treba biti svedjedno kako se zemlja kao nacionalno bogatstvo koristi. Ako Poljska ne vidi opasnost od prodora kapitalističkih odnosa u njezinoj poljoprivredi sa zemljišnim maksimumom od 50 hektara, iako u drugim uvjetima, ne bi bio poseban problem da se i kod nas, u razumnim granicama, poveća, »jer samo agrarna reforma shvaćena kao kontinuirani proces izgradnje optimalne strukture posjeda, s minimalizacijom troškova proizvodnje, može da bude osnova agrarne politike.«¹⁵

Po našem mišljenju optimalizacija zemljišnog posjeda, uz ostale mjere agrarne politike, na individualnom sektoru omogućila bi:

- 1) brzi proces mehanizacije;
- 2) prinjenu suvremenije tehnologije, kao neophodnog preduvjeta stabilnijeg rasta poljoprivredne proizvodnje na dulji rok, što u sadašnjim uvjetima rasparceliranosti nije moguće;

- 3) veću mogućnost razvoja kooperativnih odnosa i time bržeg uključivanja individualne poljoprivrede u tokove društvene privrede;
- 4) proces promjene strukture proizvodnje;
- 5) proces specijalizacije i napuštanja dosadašnjeg načina svaštarenja,
- 6) osiguranje većih prinosa;
- 7) osiguranje većih prinosa pridonijelo bi osiguranju većih količina poljoprivrednih viškova, kao najvažnijeg doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju;
- 8) veći viškovi omogućili bi bolju opskrbljenost tržišta — zadovoljenje rastućih potreba stanovništva, prehrambene industrije i izvoza;
- 9) poboljšanje u strukturi prehrane;
- 10) poboljšanje životnog standarda na selu;
- 11) manja migraciona kretanja na relaciji selo-grad i na relaciji selo-inozemstvo;
- 12) smanjio bi se proces feminizacije i senilizacije poljoprivrednog stanovništva, ostajanjem mlađeg stanovništva na selu;
- 13) ostajanje na selu barem onih koji bi imali mogućnosti za stabilniji izvor dohotka i sigurniju životnu egzistenciju itd.

ZAKLJUČAK

U cijelom poratnom, prijednom, razdoblju problemi poljoprivrede nisu skinuti s dnevnog reda ekonomske politike. Opseg agrarne proizvodnje postigao je, istina, zavidan nivo, ali još uvijek nedovoljan da bi poljoprivreda kao oblast našla svoje pravo mjesto u privrednim kretanjima. Samo nekoliko sukcesivno dobrih godina dalo nam je dosta puta povoda da zaključimo kako je poljoprivreda prebrodila ili na najboljem putu da prebrodi teškoće u svom razvoju. U onom momentu kada su se problemi nagomilali tražili smo uzroke za već poznate posljedice. Pomanjkanje dugoročnijeg planiranja u poljoprivredi posljedica je neravnomjernog razvoja i traženja ad hoc rješenja.

Individualna poljoprivreda dugo je vremena bila, a dobrim dijelom i ostala, na periferiji uključivanja u društvene tokove privrede. Takav razvoj doveo nas je do zaključka da individualni poljoprivredni proizvođač čini (trebao bi činiti) onaj nerazdvojljiv dio u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji iz koje se alimentiraju sve značajnije potrebe za poljoprivrednim proizvodima. Mogućnost da se individualni posjed okrupni nije ništa više društveno neprihvatljivo od nekih drugih djelatnosti. Do sada nije poznato da je privređivanje u individualnoj poljoprivredi utjecalo na ustanovljivanje instituta za ispitivanje podrijetla imovine. I dok se u drugim djelatnostima privatne inicijative, *radom*, ostvaruju značajni dohoci, individualni poljoprivredni proizvođač još uvijek nema potpuno socijalno osiguranje, mirovinsko osiguranje, »pravo« na godišnji odmor, itd.

Rješenja treba tražiti u dugoročnom planiranju u globalnim proporcijama, ne dopustiti odstupanja od zacrtane agrarne politike, a to, drugim riječima, znači osigurati stabilnije uvjete privređivanja u interesu društva i u interesu onog dijela stanovništva koje se bavi poljoprivredom, tom najstarijom djelatnošću ljudskog društva.